

The Portrait of Salomon Ibn Gabirol in "ha-Esh ve-ha-Etzim" /
שלמה אבן גבירול במוקד "האש והעצים" לעגנון

Author(s): שרה כ"ץ and Sara Katz

Source:

Proceedings of the World Congress of Jewish Studies /
דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות

Vol. DIVISION C, VOLUME II: JEWISH THOUGHT AND LITERATURE / / 1989), pp. 189-196

חטיבה ג, כרך שני: היצירה הרוחנית תשמ"ט

Published by: World Union of Jewish Studies / האיגוד העולמי למדעי היהדות

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23533472>

Accessed: 30-01-2017 14:08 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

World Union of Jewish Studies / האיגוד העולמי למדעי היהדות is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to

Proceedings of the World Congress of Jewish Studies / דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות.

<http://www.jstor.org>

שלמה אבן גבירול במוקד האש והעצים לעגנון

שרה כ"ץ

את קובץ "האש והעצים", (שוקן, תשכ"ב), חותם עגנון ב"התנצלות", דבר שלא עשה באף קובץ אחר שלו. מה טעמה של "התנצלות" זו? לדברי ברוך קורצווייל(1), אין עוד בכל כתבי עגנון "קובץ כה בלתי אחיד, רב-גוני", גם "מבחינה תימאטית, וגם מבחינת הזמן והמקום" (שם, 311). מסתבר שעגנון היה מודע יפה לפרובלימטיות של מבנה הקובץ והרכבו, ולכן החליט לצרף לו דברי "התנצלות", בהם הוא מדגיש את ההומוגניות והמונוליתיות של חטיבותיו, ורומז למוטיב - המבריח המלכד את כולם, היינו, לסיפור מעשיהם של "הפייטנים הקדושים" ו"מאורעותיהם" של גיבורי הסיפורים "לפי סדר הדורות" (שם, שלה), לשם "הזכרת נשמותיהם", וכדי לתת להם "שם ושארית בכתב עברי ובלשון הקודש" (עמ' שלז), בפיוטיהם של אותם "משוררי הקודש", שנגלתה להם "שכינת דברותיו" של הקב"ה. משמע, שהקובץ "האש והעצים", נועד להיות מפעל הנצחה וזכרון לבני עמו, "שסובליו כל הצרות הבאות עליהם ואינם מבעטים ביסורים ופושטים את צוארם לשחיטה על ייחודו" (עמ' ח). והוא מוסיף, "שבכל יום אנו נהרגים ובכל יום אנו נשחטים ובכל יום אנו נעקדים... ואנו מקבלים הכל באהבה ואין אנו מחזיקים טובה לעצמנו" (עמ' ט); בכך הישווה את עקידת העם בכל הדורות, לעקידתו של הנעקד הראשון - יצחק אבינו, "שעקד עצמו על גבי המזבח כדי לעשות רצונו של אביו שבשמים" (שם).

"האש והעצים" אמור אפוא להיות סיפור "העקידה" המודרני ש"מפייט" עגנון, במקביל לפיוט "העקידה" של הפייטן האשכנזי הקדום, מר ריבי צדקיה, גיבור הסיפור הראשון "לפי הצער השכר". ואין זה מקרה, שבסיפור זה כמו גם בסיפורים האחרונים בקובץ, "הסימן" ו"עד עולם", נרמזים מנהגים ותפילות מן הימים הנוראים וחג מתן תורה! בעיקר פיוט "העקידה" הנאמר בראש-השנה וביום כיפור (בסיפור הראשון); ופיוטי האזהרות (של רשב"ג) הנאמרים בליל חג השבועות (ב"הסימן"); וגם ב"עד עולם" נרמזת, לדעתי, עבודת כהן גדול ביום הכיפורים ומפסיר יונה, כפי שהראיתי במאמרי "ישיבת עגנון בבית המצורעים 'עד עולם'" (מוסף דבר, י' באב תשמ"ט). בד-בבד עם נושא ההשמדה, העקידה המודרנית, בולט בקובץ רעיון כבד-משקל נוסף המובלע בייחוד בארבעה סיפורים: בסיפור הראשון, "לפי הצער השכר"; בסיפור האמצעי, "דמעות" (עמ' קז), ובשני הסיפורים האחרונים, "הסימן" ו"עד עולם". הכוונה לשאלת תפקידו של "הפייטן" המודרני, קרי עגנון, לנוכח מצבו הקיומי-המאטרירי הנורא של העם, המתמשך לאין קץ; אותה עקידה בלתי פוסקת על מזבח "האש והעצים", כדי לעשות רצון בוראו, ולשם ייחודו וקידוש שמו בעולם.

בסיפורים "לפי הצער השכר" ו"הסימן", נאמר על הפייטנים, שהם מתוכבים, או "סרסורים טובים בין לבותיהם של ישראל ובין אביהם שבשמים" (עמ' רצב), וכי פיוטיהם באים "לסעד לבב נדכאים ולחזקם במצוות השם... ולקבל מוסריו באהבה וברצון" (עמ' ה-ו). הגדרה זו מחדדת את שאלת יעודו של הסופר עגנון ומשמעות יצירתו: הגם הוא יכול להחשב כמתווך, או כ"סרסור טוב" בין עמו הנדכא ואביו שבשמים? והאם גם יצירתו באה לחזק את לבב עמו "במצוות השם", שיקבלו את מוסריו "באהבה וברצון"? מתברר ששאלה פרסונאלית זו, העסיקה את עגנון עוד ברומן "אורח נטה ללון", שם התמודד עמה בקטע שבו הוא מזדהה בזהותו האמיתית כסופר, מתוך הבלטת דרגותיהם ותכונותיהם של פייטנים קדושים, קדומים ומאוחרים יותר. תחילה הוא מציין את רבי אלעזר הקליר והאגדה המספרת עליו, שכתב את קינותיו לאחר שדבורים עקצוהו בפיו, "ומאותו הצער כתב קינות לתשעה באב" (שם, 419). אחר כך הוא מספר על פייטנים, "שהיו צנועים וביישינים כללו את צרותיהם עם צרות הכלל ועשו מהן שירות וקינות על כנסת ישראל" (שם); ולבסוף הוא מציין אותם פייטנים, "שראו בצרת עצמם ולא שכחו צרת הכלל, אלא שידעו שאלוקינו רחמני ונאמן הוא שלם שכר יסורים, היו נימוקים בצערם ומתנחמים בטובה העתידה, שעתיד הקודש ברוך הוא לתת לישראל בשעה שיעלה רצונו לפניו וידלם מן הצרות. הבליעו את דמעותיהם ודיברו בשיר" (שם, שם). ומתוודה שם עגנון: "אנן אין בידינו לא מכת מעשיהם של אלו ולא מכת מעשיהם של אלו, אלא כתינוק שטובל קולמוסו בדיו וכותב ממה שרבו מכתוב לו" (2) (שם).

לכאורה, בצורה דומה תיאר את גיבורו הפייטן ריבי צדקיה: "כשהיה מר ריבי צדקיה נוטל את קולמוסו כדי לעשות בו פיוט היה מבקש רשות ממי שהכל ברשותו ויושב ומקמיץ מילין בקצה קולמוסו" וכותב (עמ' ז-ח). ברם, מתברר שרק לאחר שהפייטן הגה והרהר וקרא בפרשת העקדה, ורק לאחר שראה בעיני רוחו את "אפרו של יצחק כשהוא מוטל על גבי המזבח" (עמ' ט), רק אז נחעלה קולמוסו... והתחיל שופע חרוזים קדושים ונוראים מענינה של העקידה" (שם), ורק אז היה "כמשוררי הקודש שעוקדים את לבם בשיריהם ליראתו יתברך" (שם). הגם עגנון מסוגל לכתובה כגון זו? או האם מדרגתו שווה לזו של הבעש"ט, שבשעה שהיה משחיז את סכין השחיטה, "היה מלחלח את האבן בדמעות" מרוב צער ("דמעות", עמ' קז)? או, הניתן להשוות את מדרגתו לזו של ר' שלמה בן גבירול, גיבור "הסימן", שעבד את בוראו מתוך אימה גדולה ובהלה (עמ' רצב-רצג), כעדותו ברשות שלו "שחר אבקשן צורי ומשגבי", שעגנון התרשם ממנה עמוקות ואומר: "לא די לו צער עצמו שמבקש את השם ועומד נבהל לפניו, אלא שמצטער בצערה של שבויה זו", וכוונתו לגאולה של רשב"ג "שביה עניה בארץ נכריה" (עמ' רצג, וכן שד-שו); והוא מסכם ואומר, שמיום "שנחתמו כתבי הקודש לא קם עוד במשוררים כרבינו שלמה בן גבירול ששיריו הומים מצערן של ישראל בגלות ומחפץ גאולתם" (3)! בשל מסירות-נפש וגדולה זו, מכנהו שם עגנון "צדיק" חמש פעמים ברציפות (עמ' רצב-רצג) (4). נמתוך כך מובלטת האירוניה בשמו ובהצגתו של הפייטן האשכנזי (5), במשפט הפתיחה של הקובץ: "שמעו כל רודפי צדקה את צדקת מר ריבי צדקיה בריבי מר צדקיה רצוני העדה", עמ' ה, שכן צדיקותו של ריבי צדקיה היתה מוגבלת, ומותנית באישיותו של העני הנזקק לנדבתו]. האם עגנון משתווה לפייטן המופלא רשב"ג? או, הניתן להשוותו ל"סופר העיר" בסיפור "עד עולם", שאפילו חרב חדה

מונחת על צוארו אינו מניח עבודתו, אלא נוטל מדמו וכותב בכתב נפשו ממה שראו עיניו? (עמ' שלב-שלג).

זוהי השאלה הקריטית המעיקה על עגנון, בבואו לכתוב את "עקידתו" זו, האם הוא דומה לכל אותם פייטנים צדיקים וקדושים ויראי א', שמסרו את נפשם על שליחותם? (6) ומאחר שרק "לפי הצער השכר", כמסופר וכמודגם בסיפור הראשון, מה יעשה "פייטן" כעגנון, שאינו "בעל יסורים", ואינו "נימוק בצערו", ואינו "מבליע דמעותיו" בדברו בשיר; וגם אינו "משחיז", את קולמוסו בדמעותיו כבעש"ט; ואינו כותב בדם לבו ונפשו כ"סופר העיר"; ולא עוד אלא שגם אין הוא מן ה**בִּיִּשְׁנִים**, ואף לא מן ה**הַעֲנוּוִים** וה**צַנּוּעִים** כאותם פייטנים שלעיל; וספק רב אם הוא מסוגל "לעקוד את לבו" ליראת בוראו ולהאמין "בטובה העתידה", שעתיד הקב"ה לתת לעמו "בשעה שיעלה רצונו לפניו"...

עגנון יודע כי במציאות שנתערטלה מקדושתה, ובעולם שחוגג בו האבסורד הנורא, בייחוד לאחר השואה, ולאחר שהוא עצמו איבד את אמונת אבותיו התמימה, אין ביכולתו להשתוות לאותם פייטנים קדומים ומופלאים. במצב זה, הוא תוהה על תכלית כתיבתו בכלל, ועל ערכה של "עקידתו" זו בפרט, שהרי ספק גדול אם היא ממלאה את ייעודה, ואם היא רצוניה לשמים, כ"עקידתו" של ריבי צדקיה (עמ' יד, סז-יח); או כמו "הסימן" שעשה רשב"ג (עמ' שיב). זוהי הבעייה הכאובה שעגנון מתמודד עמה בסיפורים אלה, ובלי ספק זוהי גם הסיבה לבכיו של עדיאל עמזה, נציגו בסיפור "עד עולם": "וכשהגיע עדיאל עמזה לסיפור זה נשל "סופר העיר" [זלגו עיניו דמעות. כמה גדולים מעשי סופרים שאפילו חרב חדה מונחת על צוארם אינם מניחים את עבודתם ונוטלים מדמם וכותבים בכתב נפשם ממה שראו עיניהם" (עמ' שלב-שלג). זאת ועוד. עדיאל עמזה, כמו גם ריבי צדקיה (וגם עגנון), לא היו "מיוסרים בייסורים קשים ונוראים" כמצורעים ב"עד עולם" (עמ' שכז), או כאותו הלך עני מוכה שחין, שגופו מכוסה "מטליות שהקריש עליהן הדם שניתז מפצעיו" (עמ' י). עני זה שבא לביתו של ריבי צדקיה כדי להעמידו במבחן בעצם נוכחותו המעונה, אם הוא מתאים לתפקידו וראוי להיות שלוחם של ישראל ולפייס עקידות. ולפי שבאותה שעה סרם טעם ריבי צדקיה טעמם של יסורים, הוא לא היה מסוגל להרגיש כראוי בסבלו של העני, וניסה להרגיעו ולנחמו שה' יושיעו. אך העני הגיב בזעם: "יסורי צועקים מתוך בשרי והוא אומר אלקים יושיע!" (שם יא). ... מפגש סמלי זה נועד לפקוח את עיני ריבי צדקיה, להכיר בחסרונו ולקרוא "תגר על עצמו" (עמ' יב), בהבינו שאם אין בידו "להפיס דעתו של עני אחד בישראל" (שם), אינו ראוי להיות "שלוחם של ישראל", ולפייס פיוסי עקידות, והוא שורף את "עקידתו" הקדושה (שם).

סצינה זו מהווה רמז מוקדם למה שעתיד לעשות גם עגנון, בסיפוריו האחרונים, בשעת ה"מבחן" שלו. בבואו להנציח בספר את בני עירו שניספו בשואה, והוא חש שאינו יכול להיות "שלוחם של ישראל". בשעה זו של חשבון-נפש נוקב עד תהום, הוא מגיע לשתי מסקנות והכרעות גורליות, המגולמות בשני הסיפורים האחרונים בקובץ. מסקנה ראשונה, היות והוא עצמו אינו ראוי ואינו מסוגל לפייס את "עקידתו" על בני עירו, שנעקדו על מזבח "האש והעצים" על-ידי הצורך הנאצי (עמ' רפג), הריהו מפקיד מלאכת קודש זאת בידי של

פייטן קדוש אמיתי, הלוא הוא "רבינו שלמה בן גבירול נוחו נפש" (עמ' רצב), המכונה בסיפור "ראש פייטני הקודש"! (עמ' שי). ורשב"ג "הצדיק" אכן נוטל על עצמו את השליחות הקדושה, ועושה "סימן" שאינו אלא מצבת זכרון לעירו של הסופר – בוטשאטש (7), זה השיר "שעשה לה בחרוזים שקולים ונאים בלשון הקודש", שכל שורה בו "מתחלת באות אחת מאותיות שם עירי" (עמ' שיא). קורצווייל מוען, שבכך עגנון "נסוג אל עולמה של השירה הסקראלית" (עמ' 316, ההדגשה במקור), אבל ברור שעגנון אינו חודר לתחומו של העולם הסקראלי, אלא נותר לעמוד על פתחו בלבד, והרמז לכך הוא באי-יכולתו לקלוט את "הסימן" ולשמרו, שהרי הוא מעיד שם כי "מחמת גבורת השיר נשמטה נפשי ממני" (עמ' שיב).

המסקנה השנייה של עגנון מוצפנת בסיפור "עד עולם", שהוא האסוטרי בקובץ ומן המוקשים בסיפורי עגנון. העובדה שהסופר תכנן תחילה לשלבו ברומן "שירה" כעדות בתו (8), ואחר-כך תלשו ופירסמו בסיפור נפרד (הארץ, 16 במרץ 1954), ולבסוף החליט לחתום בו את הקובץ "האש והעצים" – הקובץ האחרון שראה אור בחייו – עובדה זו מעידה שעגנון ייחס לסיפור זה משמעות מפליגה, משמעות מזעזעת בחומרתה כפי שהראיתי במאמרי על הסיפור. ואין הוא מקרה "עד עולם" נושק ל"הסימן" ולמעשה נובע ממנו ומשלים אותו! בסיפור זה נגזר דינה של גומלדיתא – היא ציון וירושלים, כטענתי במאמרי – לתורבן טוטאלי, משום שגם לאחר הטרגדיה האיומה של השואה, העם לא למד את הלקח, וממשיך לחטוא כדרכו, ואינו חוזר בתשובה שלימה אל בוראו (השווה בנדון דבריו ב"המכתב", עמ' 234–243). במצב מתסכל ומייאש זה, כשהסופר אינו יכול להיות "סרסור טוב" ולתווך בין עמו לבין אביהם שבשמים ולהשיבם בתשובה, אין הוא מוצא עוד טעם בכתיבתו, באותה ספרות יפה אך בדויה שלו, עם כל היותה סמוכה למציאות ומתעדת אותה, כפי שמסמל אותה ספרו של עדיאל עמזה החוקר, שהקדיש עשרים שנה לחקר תעלומות העיר גומלדיתא, ולבסוף זנח, או גנז את ספרו הנאה והמשוכלל להפליא (עמ' שמז–שיז), והעדיף לשקוד על ספר דברי ימיה האמיתי של העיר גומלדיתא, ספר בלוי ורקוב מדמעות ויסורים "ומלוכלך במוגלא ישנה" (עמ' שכח), שאינו אלא "ספר דברי הימים" של עם ישראל, כפי שטענתי במאמרי הנזכר לעיל.

שילוחו של עדיאל עמזה ל"בית המצורעים", כדי לחיות במחיצתם של "בעלי היסורים", מסמל את משאלת לבו של הסופר עצמו, כפי שטען בצדק גרשון שוקן, במאמרו על הצרעת ב"שירה" וב"עד עולם" (9). ולדעתי רצונו של עגנון להתקרב אל המצורעים נובע מציפיה כפולה ודיאלקטית: גם כדי להינגע על ידם וללקות בצרעת, על מנת לטעום טעם של יסורים ממש (כפי שטעם גם ריבי צדקיה, בסופו של דבר), וגם כדי שהצרעת תכפר לו על חטאיו – ובייחוד על חטא הגאונה ו"המעל בה" – כפי שהראיתי במאמרי. באקט סמלי זה ביטא עגנון, לדברי שוקן, "בקיפוניות שאין למעלה ממנה פניית-עורף לעולם שבו אנו חיים, וזורק גט-פייטורין לחברה של האנשים הרגילים" (עמ' 237)! אבל מה שחשוב מזה, שבאמצעות מעשהו של עדיאל עמזה, רומז עגנון לנכונותו שלו לוותר על כתיבתו הבלטריסטית (10), ובמקומה לשקוד ולהתייחד ב"בית החופשית" עם ספר התורה הישן ומלא היסורים של עמו, על מנת להפיק ממנו את לקחיו הנוראים, ואת אמיתותיו העל-זמניות ואת החכמה המטאפיסטית-אלוקית הטמונה בו.

בתיאורו של ספר "מנוגע" זה, שדומה "שלא על גויל נכתב אלא על עורו של מצורע נכתב", ולא בדיו נכתב (!) אלא במוגלא נכתב" (עמ' שכט), בתיאור זה רומז עגנון לשתי דמויות חשובות, שהופיעו בקובץ קודם לכן: לדמותו ה**בדיונית** של העני מוכה השחין בסיפור הראשון, ולדמותו ה**אמיתית** של שלמה בן גבירול, גיבור "**הסימן**". עגנון עשה כאן מעשה מופלא, כשהעלים מסיפורו על בן גבירול שהפייסן היה נגוע במחלת עור קשה, שתוארה בשיריו כמחלת שחין, אבעבועות ופצעים שותתי דם ומוגלא, בדיוק כפי שתואר ההלך העני. והעלמה זו חופפת וזהה להשמטת שתי המלים המרכזיות ביותר בסיפור עקידתו של יצחק, המלים "**האש והעצים**", כפי שהראה קורצווייל (עמ' 318); ואין זה מקרה שדווקא שתי מלים אלה הושמטו על ידו, כפי שהועלמה העובדה רבת-המשמעות של היות רשב"ג חולה באותה מחלת "שחין", שהפייסן תיאר בכמה משיריו, כפי שניתן להוכיח מן המובאות שבדף המצורף להלן. מן המובאות הללו ניתן להוכיח שהמשורר היה קרבן עולה חמידי על מזבח "האש והעצים" של גופו ופצעיו שותתי הדם והמוגלא. ויש להוסיף ולציין שרשב"ג גם חיבר פיוט "עקידה" ליום הכיפורים "אזי בהר המור", שבולט בו הצירוף "העוקד והנעקד"...

היש ספק שעגנון הושפע משירים אלה של פייסנו הנערץ והקדוש ומייסוריו הנוראים? והאם לא מתיאורי ה"עקידה" האמיתיים של רשב"ג על מזבח "האש והעצים" נטל עגנון את הרעיון לספרו "האש והעצים"? והאם לא מהשיר מס' 5 שלהלן, נטל את השם "הסימן" לסיפור שגיבורו הוא רשב"ג? והרי, למעשה, קובץ ההנצחה וההזכרה הזה של עגנון, עומד כולו בצילו של הפייסן החולה ולא היה יוצא לפועל, אילמלא שרשב"ג נטל על עצמו, כביכול, את השליחות הקדושה לעשות את סמל ההנצחה לבוטשאמש, באמצעות "הסימן" שלו, תרתי משמע: "הסימן" שכתב בחרוזים "בלשון הקודש" (11), ו"הסימן" שכתבה מחלתו על גוו ולחייו, כמתואר בשירים מס' 2 ומס' 5 שלהלן. האם לא לכך רמז עגנון בתארו את ספר גומלדיתא, שדומה ש"על עורו של מצורע נכתב, ולא בדיו נכתב אלא במוגלא נכתב"?! ואמנם, כך אומר ביאליק בתיאורו לשיר שבקטע מס' 2 שלהלן (12): "תיאור מחלתו הקשה של המשורר האוכלת את בשרו, הוא מחריד את הלב הקורא בפרטות ציוריו", ו"הנגעים", שעלו בגופו, הם כ"שחין פורח אבעבועות", ו"יש לתמוה כי באין עצים ואש יאפו את בצקם", ובהמשך אומר ביאליק "שבשרו המנוגע כאלו מכוסה ביריעות רקומות מעשי ידי אמן"; והוא מוסיף ש"ידבר המשורר על דמיו השותתים מפצעיו", ו"שיפערו נגעיו פיהם", כלומר במוגלא הלבנה והדם האדום השופעים מהם"... ועגנון הכיר היטב את פירושויו אלה של ביאליק (13)!

עתה משהוברר לנו מה העלים עגנון בסיפורו על רשב"ג, אותה עובדה שהיא מ**כרעת ממש** בקובץ "האש והעצים", הן לפי הסיפור הראשון – על העני הנגוע בשחין – והן לפי הסיפור האחרון – על המצורעים ועל הספר "המצורע" – רק כעת נוכל להעריך במלוא המשמעות את מקומו המיוחד של שלמה בן גבירול בקובץ הזה בפרט, ובעולמו של עגנון בכלל! לא זו בלבד שעגנון מצא ברשב"ג את כל הקריטריונים של פייסני הקודש, כפי שתוארו לעיל, ואף עלה על כולם, שהרי כונה בפיו "**ראש** פייסני הקודש"! אלא שרשב"ג גם היה "בעל יסורים" גדול, ו**כמצורע**, חולי שבעיני עגנון נחשב לשיא הסבל הפיסי האנושי, וגם למראה מתועב ודוחה ביותר, כפי שעולה, למשל, מ"שירה" (עמ' 286, 438), וכפי שהראה גם שוקן במאמרו. אם כן, לא די שהיה עני

ואומלל, שפצעו "צועקים" מתוך בשרו, כפי שתואר ההלך העני מוכה השחין לעיל, (וטמונה כאן המיזה סרקסטית לבראשית, להריגתו של הבל), ולא די לו ש"נימוק ביסוריו", ועם כל זה "הבליע דמעותיו" ודיבר בשיר, כמתואר בשיר מס' 6 שלהלן, אלא שגם בצרתו האישית לא שכן את צרת האומה, ופייט את סבלותיה בפיוטיו. ולא די בכל אלה, אלא "שעקד את לבו ליראתו יתברך", למרות מצוקתו הנפשית כמתואר ברשות שלו "שחר אבקשך", ולמרות יסוריו והיותו קרבן עולה תמידי על מזבח האש והעצים של גופו ופצעיו, ולא באופן סמלי אלא בעליל ובממש. למרות כל אלה, פייטן גדול זה לא "בעט ביסורים" ולא הזדעק, ולא התריס, ולא קיטרג כלפי שמיא - בניגוד להלך העני מוכה השחין, שבלי ספק עוצב מלכתחילה בידי עגנון כאנטאגוניסט לרשב"ג מוכה השחין או הצרעת - רשב"ג קיבל את כל יסוריו "באהבה" ולא החזיק טובה לעצמו. התואר מעלה אנושית נעלה וגבוהה מזו בעיני עגנון?

אין ספק שעקב כל אלה העריץ עגנון את רשב"ג לעילא יותר מכל יוצר ופייטן עברי אחר, ולכן הקים לכבודו אנדרטת זכרון והנצחה מיוחדת במינה בסיפור "עידו ועינס", כפי שהראיתי במקום אחר (14), וכבר צויין על-ידי החוקרים שסיפור זה הינו "תאמו" של הסיפור "עד עולם" (15); ולמעשה "עידו ועינס" מתקשר גם ל"עד עולם" וגם ל"שירה", ודמותו של שלמה בן גבירול "המצורע" הוא החוט-המקשר בין כולם, כפי שאראה במקום אחר. לפייטן-על זה ביקש עגנון להידמות, אך הדבר נבצר ממנו עקב נסיבות חייו, אופיו ותכונותיו, בייחוד בשל חטא הפקפוק בה', ובשל התרסתו כלפי שמיא - בין היתר גם באמצעות אותו הלך עני עז פנים.

עגנון הספקן, המתריס והמקטרג (16), וגם בעל הגאונה, חש עצמו כאסקופה הנדרסת לנוכח דמותו של הפייטן המופלא הצדיק והקדוש רשב"ג, המצטייר לו ב"הסימן", כמלאך אלוקים קדוש, או כאלוקים עצמו! ... רק לפני הוא מסוגל לחוש שפלות-רוח וצער ויגון אמיתי, כמתואר בסוף "הסימן": "הורדתי את ראשי והשפלתי את עיני ואמרתי לו בצערי ובשפלות רוחי... ראה רבינו שלמה בצערי וביגוני ובשפלות רוחי, שמאוד מאוד הייתי שפל רוח" (עמ' שיא). בזה רומז עגנון, כנראה, לדברי רשב"ג ברשות הנודעת שלו, "שפל רוח שפל בוך וקומה", שהפייטן אמרה בעומדו לפני בוראו! מתוך כך נוצרת אנאלוגיה בין עמידת רשב"ג לפני האל לעמידת עגנון לפני רשב"ג...

מכל מקום, בשעת המצוקה הקריטית הזאת בחיי עגנון, כשהוא חפץ לכתוב "עקידה" לזכר בני עירו וחש חוסר-אונים לעשות זאת, הוא משתוקק לפחות להתקרב ככל האפשר אל אותו פייטן קדוש ו"מנוגע" - שלמרות כל יסוריו היה מסוגל לכך - וזאת הוא עושה בסיפור הסמוך - ב"עד עולם" - על-ידי ההתייחדות עם הספר ה"מצורע", שבלי ספק מסמל ורומז למצורע עצמו, שעל גוו ממש נכתבו יסוריו, ולא בדיו נכתבו, אלא בדם ובמוגלא ששתתו מפצעיו הנוראים...

ה ע ר ו ת

1. ב' קורצווייל, מסות על סיפורי ש"י עגנון, שוקן, ירושלים ותל-אביב, תשכ"ג, עמ' 311.
2. על משל התינוק, שכותב בקולמוס, בהקשר רעיוני דומה, ראה "המכתב" עמ' 229; ואפשר שעגנון רומז כאן לדברי חז"ל, במסכת שבת לג, ע"ב: בזמן ש"אין צדיקים בדור, תינוקות של בית רבן נתפסים על הדור".
3. זהו הנוסח בביפור "הסימן", החותם את הקובץ "עיר ומלואה" (שוקן 1963), עמ' 701.
4. מעניין שעגנון מתעלם כליל בסיפורו על רשב"ג, מן הפן האגוצנטרי של המשורר, כפי שהוא מתבטא בשירת-החול שלו, שבהם הוא מתיהר ומתפאר ומתנשא על כל בני דורו (כגון, למשל, בשירו "עשה הוד", שו' 58-62).
5. לפי עיצובו בסיפור נראה שהוא פרוטוטיפ של הפייטן האשכנזי רבנא קלונימוס בן רבנא משולם בן רבנא קלונימוס בן קלונימוס, שמסופר עליו ב"אור זרוע" (עמ' רעו), שר' אמנן ממגנצא נראה לו בחלום ולימדו את הפיוט "נתנה תוקף".
6. על תפקידם של פייטנים וחזנים ביצירת עגנון, וגם על נושא "העקידה" ראה מאמרו של ה' ויס, "סיפורי החזנים לעגנון", מעריב 8 באפריל 1977; וספרו של ויס, דיוקן הלוחם, אוניברסיטת בר-אילן, תשל"ה, עמ' 231-248.
7. על "הסימן" בהוראה זו, ראה גם ב"אורח נטה ללון" עמ' 405.
8. במאמרה "על הכנת ספר שירה לדפוס", הארץ 18 במאי 1972.
9. ג' שוקן, "מוטיב הצרעת ב'שירה' וב'עד עולם'", בספר ש"י עגנון, מחקרים ותעודות, מוסד ביאליק, ירושלים 1978, עמ' 227-240.
10. הדבר נרמז גם בפרגמנט של "שירה", שהובא ע"י בתו של עגנון, בספר הנ"ל (הערה 9): "מוכן אני לוותר גם על ספרים שעמי בכתב", (עמ' 250), ובאמת עגנון "גנז" למעשה את "שירה", ולא הוסיף להדפיס את הפרקים שהיו עמו בכתובים.
11. בעיני עגנון ישנה משמעות מיוחדת לכתיבה בלשון הקודש דווקא, כמשתמע מהסיפור "לפי הצער השכר", עמ' יז-יח.
12. בדיואן שירי שלמה בן יהודה אבן גבירול, במהדורת ביאליק-רבניצקי, כך ראשון ברלין תרפ"ד, שיר טו, בחלק הביאורים, עמ' 39-40.
13. עגנון קיבל מביאליק עצמו את כל כרכי השירים של רשב"ג במהדורתו, כפי שמעידות איגרות ביאליק אליו, ושירי רשב"ג במהדורה זו, אכן מצויים בספרייתו של עגנון.
14. בהרצאה שנשאתי בכנס הבינלאומי לחקר יצירת עגנון ומורשתו, שהתקיים באוניברסיטת בר-אילן ב-26 במאי 1988, והועלתה על הכתב ותפורסם במקום אחר.
15. כך, למשל, גרס גבריאל מוקד בספרו, שבחי עדיאל עמזה, שוקן 1989, בדבריו "בפתח הספר"; וראה גם הלל ברזל, ספורי אהבה של עגנון, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשל"ה, עמ' 146-147.
16. בקשר לקיטרוג על "העקידה" מבחינה מוסרית (ודתית), ראה זאב לוי "סיפור העקידה בפילוסופיה הכללית והיהודית המודרנית", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ירושלים תשמ"ו, בייחוד עמ' 172-173.

רשב"ג על מוקד "האש והעצים" של מחלתו

1	וְהִנֵּה הַגֹּאֲלִי בְּלֵה בְּשָׂרִי / וְהִכְאִיב לֵב וְהִכְהִיל רְעִיּוֹנִים וְאֶתְגַּלֵּל בְּצִירִים עַל-יְצוּעֵי / כְּמִתְגַּלֵּל עָלַי קִצְצִים וְצָנִים
2	וְאוֹלָם כְּלֵאוֹ רַגְלֵי נִגְעִים / בְּגוֹי יַעֲשׂוּ כְּלֵה וְנִקְּמוּ אֲשֶׁר אִם אִמְרָה יִכְלוּן יִנְבוּן / וַיַּעַל מִבְּשָׂרִי אֵד וְהִשְׁקָמוּ כְּאֵלֹהֵי הָעֵלְם גְּבִי בְּחַנְסִי / לְמֹול פִּיחִים אֲשֶׁר מִשָּׁה זָרְקָמוּ וְאַל תִּתְמַה לְכֹל אֱלֹהֵי תִמְהָ כִּי / בְּאֵינִי עֲצִים וְאִשׁ יֵאָפוּ בְּצִקָּמוּ וְעוֹרֵיהֶם כְּמוֹ עוֹרֵי יְרִיעוֹת / אֲרָגְמוּ בֵּן אֲחִיסָמְקוֹ וְרָקָמוּ
3	בִּישֵׁן יִקְדֹּר לְפִי כְּתַפְתָּה וְעֲצַמְתִּי / כְּמוֹ קֵשׁ וְהִנֵּה אִשׁ וְעֲצִים מְדַרְדְּתִי
4	קִרְבֵי תְהַמְיִנָה / וְעֵינַי תִּכְבְּיִנָה / וְאוֹלֵי תִכְבְּיִנָה / כְּלִיּוֹת פִּיעוֹת וְאִידֵךְ לֹא אֶזְאָשׁ / וְהִנְפֹּשׁ בְּאִשׁ / וְשִׁים עֲצִים עַל אִשׁ / יִקְוֹמוֹן תִּבְעֵרוֹת
5	... יִקְדֹּר יִשְׁחִית בְּשָׂרִים / כְּתַבְּסֵם עַל-לְחֵינֵינוּ לְסִמָּן כְּמִרְאֵה גְחִלֵי-אִשׁ
6	עַל כֵּן אֲנִי פֹפֵר דְמַעֲוֵי אֶתְנָה / עָסִים וְשִׁירְתֵי פְרוֹת אֲנִקְוֵתִי